

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.3>

ПРАВО НА БЕЗПЕКУ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНЕ ПРАВО ЛЮДИНИ

Вовк В.М.,

*професор кафедри теорії та історії держави і права
Хмельницького університету управління і права
імені Леоніда Юзькова
ORCID: 0000-0002-0588-2095
e-mail: prazett@ukr.net*

Вовк В.М. Право на безпеку як фундаментальне право людини.

Стаття присвячена розгляду права на безпеку як фундаментального права людини. Проблеми, пов'язані з правом на безпеку, носять комплексний характер, що зумовлене специфікою поточного розвитку суспільства. Показано, що в сучасних умовах право на безпеку існує де-факто за замовчуванням, але де-юре не має статусу фундаментального та універсального права людини. Разом з цим, право на безпеку є правовим визнанням наявності безпечних умов існування для кожної людини і контекстом реалізації як окремих, так і усього комплексу прав людини. В статті доводиться, що право на безпеку є інтегральним поняттям, що підтверджується значною кількістю прав похідних від нього. Доведено, що сучасні уявлення про безпеку детерміновані явищами секуляризації та антропологічних тенденцій.

Сьогодні змістовне наповнення поняття «безпека» акцентує увагу на окремому індивіді, а не на державі. На відміну від попередніх епох відповідальність за створення і функціонування законів і правил безпечного життя покладається на людину.

Значна увага приділена сучасному розумінню права на безпеку, яке має власне культурологічне підґрунтя у вигляді зміни нормативної моделі суспільства: нинішнє суспільство – це суспільство динамічних змін, ризиків і конфліктів, в якому основним суспільним ідеалом є безпека, а не рівність як це прослідковувалося в попередні епохи. Також зазначається, що різні історико-культурні системи мають власне уявлення про безпеку та специфічні засоби її забезпечення.

Право на безпеку, в онтологічному сенсі, близьке з правом на свободу, оскільки існує у двох формах – позитивній (як система заходів щодо протидії небезпекам і загрозам та забезпечення стабільності) і негативній (як стан захищеності індивіда від ризиків і загроз). Підкреслено, що право на безпеку є базовим (фоновим) для реалізації усіх інших прав людини.

Ключові слова: право, безпека, права людини, покоління прав людини, право на безпеку,

безпека індивіда, безпечне середовище, ризик, мир, загрози, небезпеки.

Vovk V. Security as a fundamental human right.

The article is dedicated to the consideration of the right to security as a fundamental human right. The problems related to the right to security are complex and are determined by the specifics of the current development of society. It is shown that in modern conditions the right to security exists de facto by default, but de jure does not have the status of a fundamental and universal human right. At the same time, the right to security is a legal recognition of the existence of safe conditions of existence for every person and the context for the realization of both individual and the entire complex of human rights. The article proves that the right to security is an integral concept, which is confirmed by a significant number of rights derived from it. It is proven that modern ideas about security are determined by secularization and anthropological trends.

Today, the content of the concept of "security" emphasizes the individual, not the state. Unlike previous eras, the responsibility for creating and functioning laws and rules for a safe life rest with a person.

Considerable attention is paid to the modern understanding of the right to security, which has its cultural basis in the form of a change in the normative model of society: the current society is a society of dynamic changes, risks, and conflicts, in which the main social ideal is security, and not equality as it was followed in previous eras. It is also noted that different historical and cultural systems have their ideas about security and specific means of ensuring it.

The right to security, in an ontological sense, is close to the right to freedom, as it exists in two forms - positive (as a system of measures to counter dangers and threats and ensure stability) and negative (as a state of individual protection from risks and threats). It is emphasized that the right to security is basic (background) for the realization of all other human rights.

Key words: right, security, human rights, generation of human rights, right to security, individual security, safe environment, risk, peace, threats, dangers.

Постановка проблеми. Сьогодні право на безпеку індивіда є тим «метанарративом» (Ж.-Ф. Ліотар), який визначає обличчя цивілізованого людства. Беручи за основу концепцію М. Фуко про взаємозв'язок «закону – дисципліни – безпеки», які мають місце лише в контексті множинності, можна стверджувати, що право на безпеку є закономірним наслідком цивілізаційного розвитку людства.

Стан опрацювання цієї проблематики. Питання безпеки людини та окремі аспекти права на безпеку знайшли своє відображення в дослідженнях зарубіжних (У. Бека, Ж. Ле Гоффа) та вітчизняних вчених (В. Ліпкана, В. Горлинського, А. Телятнікова, Л. Фоміної й ін).

Мета цієї статті полягає в дослідженні культурологічних та методологічних засад права на безпеку як фундаментального права людини.

Виклад основного матеріалу. Генеза змістовного наповнення права на безпеку, шляхом розширення його обсягу, свідчить про готовність людства до пошуків параметрів життя, яке б можна було визнати безпечним. Уважне ознайомлення з працями філософів і суспільних мислителів лише підтверджують раніше сформульовану тезу. Якщо спрощено представити логіку цього процесу, то можна виділити три основні етапи: від безпеки як відсутності війни і наявності миру права через право на життя до можливості розвиватися і бути самим собою (але при цьому кожна наступна конкретизація права на безпеку розвивається в контексті раніше закладених змістів). Значним є той факт, що право на безпеку в його сучасному значенні є породженням ліберальної політико-правової традиції (оскільки ми і нині живемо в координатах декартівської культури). Свого часу Т. Гоббс вказував на те, що безпека є засновком душевного спокою індивіда. Разом з цим, право на безпеку належить до прав четвертого покоління [1, с. 77].

Методологічна складність дослідження права на безпеку полягає тому, поняття «безпека» є полісемантичним. Поняття «безпека» в реаліях ХХІ століття стало всеоб'ємним, в силу усвідомлення позитивних та негативних аспектів науково-технічного розвитку людства (розробка та застосування нових синтетичних матеріалів, «якісної» зміни зброї та технік ведення війни), погіршення кліматичних та екологічних умов життя людини, зміни статусу штучного інтелекту в житті пересічної людини, а також загроз воєнно-технічного характеру, що мають місце і сьогодні, тощо. Цілком очевидним є прагнення науковців і практиків створити чітку дефініцію

цього поняття, а також ввести його в юридичний контекст (як зауважує В. Горлинський, Т. Гоббс був «одним з перших, хто з системних позицій проаналізував проблеми правового забезпечення безпеки та виживання людини, суспільства і держави як загальнолюдської цінності. Розглядав екзистенціальний чинник безпеки – страх, як генетичну умову її виникнення» [2, с. 21]. На думку В. Ліпкана, на основі аналізу нормативно-правових актів та інших джерел у науковій літературі загалом виокремлюють чотири підходи до трактування поняття «безпека»: статичний (безпека як стан захищеності), апофатичний (безпека як відсутність загроз і небезпек), діяльнісний (система заходів, спрямованих на створення певних безпечних умов), пасивний (дотримання певних параметрів та норм, від забезпечення яких безпосередньо залежить безпека) [3, с. 362]. Цікавою є думка В. Горлинського, який визнаючи безпеку людського існування умовою, невід'ємною властивістю і складовою сталого людського розвитку, виділив «атрибутивні властивості безпеки, як системного явища: життєздатність, життєстійкість, надійність, захищеність, адаптивність, збереження цілісності, саморегулювання і самовідтворення, внаслідок їх осмислення, утворюють в системі життєвих смислів суспільної свідомості атрибутивні цінності безпеки суспільного буття» [2, с. 8].

В цілому, якщо говорити про безпеку з методологічних позицій, то слід мати на увазі, що йдеться про комплексний та міждисциплінарний об'єкт дослідження. Як зазначають автори статті «Проблеми безпеки: від Античності до Ренесансу»: «Дослідження вказаної проблеми з таких позицій відноситься до компетенції філософського знання, і тому закономірним стало формування в ХХІ столітті окремого напрямку філософського знання – філософії безпеки (особливо важливими архітектонічними складовими якої є її онтологічний та аксіологічний рівні), а окремі аспекти, вияви, конкретні предметні форми безпеки досліджуються галузевими науками (як теоретичними, так і прикладними). Спільним для цих (нефілософських) досліджень є акцентування уваги на нівелюванні або зменшенні небезпек і ризиків для життя людини і людства, і виробленню конкретних алгоритмів такої протидії. В цілому, слід мати на увазі, що кожна історико-культурна епоха формує власні уявлення про безпеку. Зокрема, сучасні уявлення про безпеку значною мірою обумовлені явищами секуляризації значної кількості людей та тотальної антропологізації всього світу. А тому на відміну від попередніх епох, відповідальність за створення і функціонування законів і правил безпечного життя покладається на людину. Людство більше не визнає ідеального безпечного минулого (часи золотих періодів в історії людства сьогодні сприймають-

ся як наївні пояснення минувшини або порівнюються з міфологічними віруваннями), а вірить в безпечне майбутнє і прагне жити в безпечному теперішньому (через спроби встановлення правил, регламентів, законів, розробку безпечного середовища та архітектоніку безпеки). Саме тому «розуміння безпеки набуло універсального характеру і наповнилося новим змістом. Безпека сьогодні трактується як базова цінність суспільства і провідний фактор виживання людства, як важливий чинник повсякденного життя і екзистенціальна умова сталості життєвого світу людини» [4, с. 61]. І при цьому безпека людини швидше є всеохопною концепцією, аніж поняттям з чітким змістом. Відповідно до цієї концепції безпека людини своєю складовою містить право людини на захищеність від будь-яких загроз і право бути вільним від страхів.

Одне із перших визначення безпеки з нових методологічних позицій було представлено в Доповіді про людський розвиток Програми розвитку ООН 1994 року (далі – Доповідь), в якій визначалися основні складові людської безпеки: економічна, продовольча, безпека здоров'я, безпека довкілля, особиста безпека, безпека спільноти, політична безпека [5, pp. 24-25]. Такі світоглядні зміни в свідомості сучасників дали поштовх для визнання людини головним суб'єктом безпеки і зумовили формування концепції «human security». Насьогодні вказана концепція не набула закінченого оформлення, вона не має загальноприйнятого визначення і має широкий спектр інтерпретацій (безпека народів, особиста безпека, безпека індивіда тощо). Комісія з безпеки людини ООН пропонує розуміти «human security» як програму захисту основ людського життя такими способами, які сприяють і роблять можливим розширення свобод людини та їх здійснення.

Саме в «human security» предметно втілений антропологічний поворот, який став візитівкою соціальних наук ХХ століття і зміщує увагу з держави і фокусується на індивіді. Сучасне трактування безпеки людини/людства, яке конкретизується у вказаній концепції, є реалізацією емансипаційних наукових підходів, які конкретизуються на безпеці людини. На відміну від «state security», яка гарантує безпеку від традиційних загроз миру й стабільності, «human security» передбачає паритетну взаємодію держави і людини, тому що «Реконцептуалізація безпеки демонструє стійкий дрейф у бік визнання людей та спільнот центром уваги. Це не суперечить ще донедавна поширеному концепту національної безпеки, сфокусованому на захисті держав від зовнішніх небезпек, а навпаки, підсилює та деталізує його. Переключення уваги на безпеку людини та спільноти дозволяє подивитися як сфокусовано, так і цілісно на ті проблеми й виклики,

які постають перед сучасним людством та напряму загрожують його існуванню» [6]. Таким чином, відзначається відхід у трактуванні безпеки людини як похідного явища безпеки держави, а «human security» є ефективним механізмом для розв'язання «нових» невоєнних загроз завдяки своєму гуманістичному й інтегративному підходу до безпеки» [7].

Але реалії ХХІ століття продемонстрували, що перелік безпек, вказаних в Доповіді, які є «невоєнними», є неповним, оскільки загрози воєнного характеру для окремої людини і людства в цілому не втратили своєї актуальності. ООН активно використовує поняття «human security», визнаючи його багатоаспектність і пов'язуючи його з процесами сталого розвитку (підтвердження чого є «Програма сталого розвитку – 2030»). Враховуючи все викладене, вбачається, що сьогодні «human security» в своєму змісті все більше тяжіє до прочитання як безпека людства. На думку І. Лебеда, неоднозначність змістовного наповнення поняття «human security» зумовлене «пороговим» розумінням безпеки: «human security» визначається не списком компонентів, а актуальними загрозами. Отже, ця варіативність й інтенсивність загроз, пріоритетність одних аспектів перед іншими і визначає порядок денний в цьому питанні» [7, с. 6].

Сучасне розуміння права на безпеку має власне культурологічне підґрунтя, яке сформулював У. Бек в концепції «суспільство ризику». Ця концепція ґрунтується на кардинальному перегляді нормативної моделі суспільства. На думку У. Бека, якщо нормативність попередніх епох ґрунтувалась на ідеалі рівності, то для сучасності таким нормативним ідеалом є безпека. Тому усі зусилля людства набули захисного і негативного характеру: відтепер основною ідеєю життя стає прагнення запобігання найгіршому, що і зумовлює зміну системи цінностей: «Соціальний проєкт суспільства набуває чітко негативного й захисного характеру – не досягнення «хорошого», як раніше, а запобігання «найгіршому». Іншими словами, система цінностей «нерівноправного суспільства» заміщується системою цінностей «небезнебезпечного суспільства», а орієнтація на задоволення нових потреб – орієнтацією на їх самообмеження» [8, р. 49].

Насьогодні питання права на безпеку людства і кожної окремої людини мають вагомий світоглядний, правовий, ідеологічний значення. При цьому слід мати на увазі, що право на безпеку має свою генезу, яка представлена історичними формами потреби в захищеності людського життя і форм сумісної життєдіяльності. Свого часу А. Маслоу, В. Краус, А. Волферс переконливо довели, що безпека є однією з базових потреб людини і повинна визнаватися суспільною цінністю. З цієї точки зору, дотримання та захист

права на безпеку повинне забезпечувати якісне протікання життєво-важливих процесів та задоволення життєвих потреб і добробут окремої людини і соціуму.

Право на безпеку є контекстним або рамковим правом, наявність якого уможлиблює усі інші права. Право на безпеку в юридичній формі є системою принципів і норм права, які направлені на захист індивіда від небезпек і різного роду ризиків, які загрожують його існуванню і розвитку. Тому право на безпеку має двоєдину природу: воно може бути представлене як в негативній, так і в позитивній формі. Негативна форма права на безпеку є станом захищеності індивіда від певної кількості ризиків і загроз, в той час, як позитивне право на безпеку передбачає систему заходів щодо протидії небезпекам і загрозам та забезпечення стабільності. Одним із способів реалізації права на безпеку людини в позитивному варіанті, є сукупність правових заходів та інструментів, як в межах міжнародного, так і національного права. Як зауважує О. Шмоткін, що будь-яке право стає реальністю за наявності певних гарантій і механізмів забезпечення. Тому можна дійти висновку про те, що «комплекс прав і свобод людини та громадянина в сукупності з їхніми гарантіями й механізмами забезпечення є тими елементами, які становлять правовий (юридичний) аспект безпеки особистості або право безпеки особи в широкому сенсі цього слова. Віднесення безпеки, її певних складових до невід'ємних прав людини не випадкове. Воно показує становлення до неї як до реальної цінності, яка має суттєве значення для життєдіяльності соціальних організацій, тобто безпека – це одна з найнеобхідніших потреб людини...» [9].

Висновки. Для сьогодення характерним є вживання модифікованого поняття «безпека», яке безпосередньо пов'язане з «безпекою людини» (human security), що означає переорієнтацію з фокусування на проблемах держави на увагу до окремої людини. Право на безпеку в ХХІ столітті де-факто, але не де-юре, набуло статусу фундаментального та універсального права людини, хоча і не має формального визнання і закріплення, адже лише за наявності безпечних умов існування можлива реалізація як окремих,

так і усього комплексу прав людини. Право на безпеку сьогодні є інтегральним поняттям, чим і зумовлена значна кількість прав, які його конкретизують – право на безпечне довкілля, право на якісну продукцію, право на мир, право на справедливі закони тощо, але найчастіше право на безпеку пов'язується з правом на життя. До проблемних питань права на безпеку, з правової точки зору, можна віднести: 1) труднощі в процесі формалізації поняття «безпека»; 2) необхідність корегування норм міжнародного і національного законодавства в частині права на безпеку людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Оборотов Ю.М., Крестовська Н.М., Крижанівський А.Ф., Матвеева Л.Г. Теорія держави і права. Державний іспит. Харків: Одиссей, 2010. 256 с.
2. Ліпкан В.А. Теорія національної безпеки: підручник. Київ: КНТ, 2009. 631 с.
3. Горлинський В.В. Філософія безпеки і сталого людського розвитку: ціннісний вимір : монографія. Київ : Вид. ПАРАПАН, 2011. 390 с.
4. Дзьобань О.П., Михайловський Р.А. Проблеми безпеки: від Античності до Ренесансу. ФіП. 2016. No 6. С. 11-18.
5. Human Development Report, 1994 / United Nations Development Programme. New York; Oxford [England] : Oxford University Press for UNDP, 1994. 226 p.
6. Безпека людини: особливості та можливості впровадження в Україні. Київ, 2021. 108 с.
7. Лебідь, І. Концепція «human security» в безпековому дискурсі. Збірники наукових праць професорсько-викладацького складу ДонНУ імені Василя Стуса. 2017. С. 47-49.
8. Beck U. Risikogesellschaft. - Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1986.
9. Шмоткін О.В. Права особи як об'єкт національної безпеки України. Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2017. Т. 200. С. 115-120. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2017_200_24.